

MURAKKAB TA'LIMYIY FAOLIYATLAR ASOSIDA BOLALARNING ATTRAKTIV MUNOSABATLARINI NAMOYON QILISHINI FAOLLASHTIRISH

Uzoqov Muxriddin Faxriddin o'g'li

Qarshi davlat universiteti taynch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10624395>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zini namoyon qilish jarayonining pedagogik shartlari va diagnostikasi haqida so'z boradi. Muallif pedagogik ma'lumotlarga tayanib, mavjud ilmiy adabiyotlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zini namoyon qilish jarayonining pedagogik shartlari va diagnostikasi bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, bolalar, o'zini namoyon qilish, pedagogic shartlar, diagnostika.

O'zini noodatiy namoyon qilish har doim borliqni yaxlit idrok etish bilan bog'liq. Yaxlit o'z-o'zini bilish odamga o'z-o'zidan namoyon bo'lishga, ya'ni o'zini to'liq, tabiiy, erkin ifoda etishga imkon beradi. Yungning so'zlariga ko'ra, "o'zlik" har doim umumiy biologik qonunlarga bo'ysunadigan arxetipalga asoslanadi. Insonning ixtiyoriy harakatlari instinkt asosida yotadi, arxetipik modellarga bog'liq va atrof-muhit ta'siri ostida o'zgartiriladi O'z-o'zini namoyon etish – bu shaxsning o'zini namoyon qilishidir. E. L. Yakovlevaning yozishicha, insonning o'zini dunyoga namoyish etish, o'ziga xosligini ifoda etish qobiliyati ko'pchilik uchun katta muammodir. Bolaning shaxsiyatining o'zini namoyon qilishi uchun unga ochiqlik, erkinlik va sharoit zarurdir.

Uning fikricha, "o'z individualligini ifodalash uchun vositalardan erkin va moslashuvchan foydalanish", ular shaxsiy o'sish uchun cheksiz imkoniyatlarni ochib beradi

K.Orf o'zining pedagogik faoliyatining asosiy maqsadini shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ko'rdi. Bola kelajakda kim bo'lishidan qat'i nazar, o'qituvchining vazifasi uni ijodkorlikka, ijodiy fikrlashga o'rgatishdir. Chet el pedagogikasida maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning eng izchil va asosli tizimi Valdorf maktabining asoschilaridan biri R. Shtaynerga tegishli. Valdorf maktablarining xalqaro harakati tajribasidan kelib chiqib, R. Shtayner tomonidan ilgari mavjud bo'lmagan bolalarni erkin rivojlantirish usuli ishlab chiqilgan. Ilmiy tibbiy-pedagogik asoslash va nutq muammolari bo'lgan bolalarning rivojlanishi uchun logoritmikadan foydalanish texnologiyasining izchil rivojlanishining boshlanishi XX asrning 30-yillarida sodir bo'ldi. V. A. Gilyarovskiy bir qator asarlarida turli mutaxassislar tomonidan nutqida nuqsoni bo'lgan bolaning shaxsiyatiga ko'p tomonlama va maqsadli ta'sir ko'rsatish va to'g'ri tashkil etilgan bolalar jamoasining sog'lomlashtirish funksiyasidan foydalanish zarurligini asoslaydi. Ushbu tadqiqotda oddiy nutq, qo'shiq va harakatning murakkab shakllaridan bosqichma-bosqich o'tish g'oyasi yetakchi hisoblanadi.

Darhaqiqat, oddiy harakatlar, ohanglar, ritmlar, so'zlarni ritmizatsiya qilishdan o'zini yanada murakkab ifoda etishga bosqichma-bosqich o'tish bolaga antropologik yondashuv uchun zarur shart bo'lgan tabiatiga ko'ra potensialni rivojlantirishga imkon beradi. Ilmiy tadqiqotlar natijalari bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini va ularning rivojlanish imkoniyatlarini to'liqroq hisobga olishga imkon beradi: ish qobiliyatini, vosita salohiyatini, nutq aloqasi darajasini yaxshilash, vizual-samarali, vizual-xayoliy va mantiqiy fikrlashni faollashtirish.

Bolaning o'zini namoyon qilishi xotiraga bog'liq. Xotiraning turli tomonlarini ajratiladi:

1) hissiy - agar rivojlanish jarayoni qiziqish va shunga mos ravishda hissiy reaksiyaga sabab bo'lsa;

2) obrazli, unda idrok harakat naqshlaridan biriga asoslanadi;

3) og'zaki-mantiqiy, vazifalarni tushunishga va mantiqiy vazifalar ketma-ketligini yodlashga qaratilgan;

4) harakat-vazifalarni amaliy bajarish bilan bog'liq vosita;

5) ixtiyoriy, ularsiz ongli ravishda, mustaqil ravishda mashqlarni bajarish mumkin emas.

Diqqatni faollashtiradigan mashqlar vizual va eshitish stimullariga, xotiraning barcha turlariga (eshitish, vizual, vosita) tezlik va aniq javobni rivojlantiradi.

O'z-o'zini ifoda etishni faollashtirish uchun bolalar bilan ishlashning xususiyatlari:

- mashg'ulot momentini qo'llashda individual vazifalar, materialning vizual taqdimoti;

- vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtiradigan harakatlarni muvofiqlashtirish va almashtirish vazifalari;

- statik va dinamik mashqlar og'zaki tushuntirish bilan birlashtirilgan;

- bolalarni turli xil faoliyat turlariga kiritishda: vosita, qo'shiq, nutq.

Maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsini yuqori guruhlarda faollashtirishning psixologik va pedagogik asoslanishi bir qator shartlarni o'z ichiga oladi, ularning mavjudligi bolaning ichki intilishlari va istaklarining tabiiy erkin namoyon bo'lishi sifatida o'zini namoyon qilishni ta'minlaydi. O'z-o'zini ifoda etishni faollashtirishning pedagogik shartlaridan biri bu R. Bernsning o'z-o'zini anglash tamoyillariga asoslangan antropologik yondashuvdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning ichki "Men" ining o'zini o'zi anglashi 1) jarayon, 2) tarkib, 3) erkin vosita, qo'shiq va nutq faoliyatiga o'rnatish sifatida o'zini namoyon qilishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, o'zini ifoda etish qobiliyati modallikda namoyon bo'ladi: haqiqiy men (men kabi), ideal men (men bo'lishni xohlaganim kabi), oyna men (boshqalar meni ko'rganidek) va o'zini namoyon qiladi. modallik shaklida murakkab sinflar "mening harakatlarim", "mening tajribalarim", "mening nutqim".

O'z-o'zini ifoda etishda eshitish tizimi tashqi dunyo va ichki jarayonlar o'rtasida audio regulyator rolini o'ynaydi. Ushbu tizimning eng muhim xususiyatlari vizual tizimdan farqli o'laroq, jarayoniylik va obyektivlikning yo'qligi. Eshitish ma'lumotlari bolalarning eng katta e'tiborini talab qiladi va bu bolalar tomonidan kam amalga oshiriladigan jarayondir. Noma'lum har doim eshitish ma'lumotlarida yashiringan ("eshitaman, lekin ko'rmayapman"), shuning uchun ma'lumot dastlab qiziqish va jozibadorlikning oshishi bilan bog'liq bo'ladi. O'z-o'zini ifoda etish quyidagi sharoitlarda sodir bo'ladi:

- bola qodir bo'lgan narsani o'zgartirishga tayyor bo'lishi kerak; o'zgartira olmaydigan narsani qabul qilish;

-birini boshqasidan ajratishni o'rganishi zarur.

Bola o'zini namoyon qilishning uch bosqichidan o'tadi:

1) haqiqiy va ichki dunyo ajratilmaydi (o'zini namoyon qilish usuli spontan-intuitiv-bola tabiat qonunlariga amal qiladi, lekin ijtimoiy qonunlarni bilmaydi);

2) haqiqiy dunyo ichki dunyodan ancha boy (o'zini namoyon qilish usuli ishonchli tartibga solinadi-bola ijtimoiy qonunlarga bo'ysunadi va boshqalarning maslahatiga amal qilishga harakat qiladi, kattalar bolani boshqaradi);

3) ichki dunyo haqiqiy dunyodan ancha boy (o'z-o'zini ifoda etish usuli o'zboshimchalik bilan ijodiydir - bola o'z-o'zidan turli xil tajribalarni, aniq harakatlardagi tajribalarni ifodalaydi). Bu

biz bolalar diagnostikasida o'zini namoyon qilish darajasini aniqlashda foydalanadigan yondashuvdir.

O'zi bilan o'zaro ta'sir uch darajada sodir bo'ladi: aniqlash (hissiy tajriba), fiksatsiya (saqlash harakati), tushunish (og'zaki nutq, davom etayotgan jarayonlarni muhokama qilish). Bunday holda, o'z-o'zini ifoda etish uch xil bo'lishi mumkin: hissiy (hissiy), intellektual (aqliy) va samarali (somatik).

O'z-o'zini ifoda etishni faollashtirishning pedagogik sharti, birinchi navbatda, o'ziga xos usullar, texnikalar, ko'nikmalar va qobiliyatlarni rivojlantirishdir:

- 1) atrofdagi dunyoni eshitish va vizual o'zlashtirish, u bola tomonidan ifoda vositalarini bosqichma-bosqich tushunishni o'z ichiga oladi: shovqin va xaotik shakllardan hayotning" musiqasi "va" rasmlari " gacha;
- 2) bolaning o'zini tinglash va eshitish, qarash va ko'rish qobiliyati, uning atrofidagi dunyo, obyektiv va sog'lom dunyo, san'atni anglash layoqiyati;
- 3) energiya to'plash va e'tiboringizni ichki va tashqi jarayonlar va hodisalarga qaratish usullari;
- 4) musiqiy va og'zaki tasvirlarni ramziy tizimga "tarjima qilish" qobiliyati;
- 5) o'z-o'zini ifoda etishni yangi sharoitlarga o'tkazish usullari.

Bolalarning eshitish rivojlanishi g'oyalari va o'zini namoyon qilish maktabi A. F. Yafalyan, muallif tomonidan bir qator bolalar ta'lim muassasalarida o'tkazilgan o'zini namoyon qilish va amaliy tahlil jarayonlarini nazariy tushunish natijalariga asoslanib, o'zini namoyon qilishning quyidagi pedagogik shartlari maktabgacha yoshdagi bolani ajratish mumkin:

- * shaxsiy o'zini namoyon qilish jarayonida proksimal rivojlanish zonasini (L. S. Vigotskiy) aktuallashtirish;
- * bolaning "tajriba cho'qqisini" faollashtirish (A. Maslou) turli tadbirlarda (raqs ,qo'shiq, nutq);
- * bolaning faoliyatining spontanligini belgilaydigan yetakchi hissiy tizimni (vizual, eshitish, kinestetik) hisobga olish;
- * o'zini ifoda etishning sinergetik "dvigateliga" aylanadigan ilhomning baquvvat tabiatidan foydalanish;
- * bolalar tomonidan ijodiy o'zini namoyon qilishning barcha darajalarini o'zlashtirish: spontan-intuitiv, ishonch bilan tartibga solinadigan, o'zboshimchalik bilan-ijodiy (O. E. Dren);
- * qulay muhit yaratilgan taqdirda, bolaning faoliyat turi va yo'nalishini erkin tanlashini hisobga olgan holda;
- * "Men-konsepsiya" ni (R. Bern) bolani harakat, qo'shiq, nutqning rolli rivojlanishiga kiritish usuli sifatida qo'llash;
- * pedagogik munosabatdan (D. Uznadze) harakatlar, qo'shiq, nutqning ifodaliligida foydalanish;
- * murakkab darsning mavzusi va maqsadiga qarab dominant (A. A. Uxtomskiy) faoliyat turini (nutq, qo'shiq yoki motor) tanlash.

O'z-o'zini namoyon qilishni rivojlantirish bo'yicha ishlarni tashkil etish bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirildi. Shuning uchun faoliyat mazmuniga sir, sehr, mo'jiza, taxminlar, ishlatilgan fikrlash, topishmoqlar, ertaklar, fantaziyalar elementlari kiritilgan. Ajablanish, shubha, tushuncha va hayrat kabi tuyg'ular aniqlandi va qayd etildi. Boshida o'zini namoyon qilish uchun vaziyat yaratishga, bilim va jaholatning to'qnashuviga, oddiy va g'ayrioddiy, haqiqiy va fantastikani taqqoslashga asoslangan" galstuk " taxmin qilinadi. Amalda, o'zini namoyon qilish o'z tajribasini va individualligini, ya'ni dunyoga noyob munosabatini ifoda etish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Insonning o'zini namoyon qilishi, birinchi navbatda, umumiy ifoda vositalarini tushunish va o'zlashtirish darajasiga bog'liq: temp, ritm, dinamika, iboralar, nafas olish. Shu bilan birga, har bir faoliyat turi o'ziga xos ifoda vositalariga ega:

- raqsiy faoliyatida - plastika, sakrash, qadamlar va hokazo.;
- musiqiy-musiqqa asboblarning ohangdorligi, uyg'unligi, tembri; diapazon, registrlar va boshqalar.;
- nutqiy-so'zlar, metafora, giperbola va hokazo.

Shuningdek, musiqiy va nutq faoliyati uchun umumiy ifoda vositalarini ajratish mumkin: nafas olish, tovush hosil qilish, diksiya, tembr, iboralar, intonatsiya.

Tajriba tadqiqot ishlari 4 yil davomida to'rt bosqichda olib borildi.

Birinchi aniqlik bosqichida o'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy, motorli va nutqni rivojlantirish ko'rsatkichlari va darajalari mezonlarini aniqlash vazifasi qo'yildi. Keyinchalik, bolalarning rivojlanish darajasini aniqlash uchun diagnostika vazifalari banki yaratildi va kichik guruhlarda sinov tashxisi o'tkazildi.

Ikkinchi aniqlash bosqichida o'zini namoyon qilish jarayonida o'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy, motorli va nutq rivojlanishini diagnostika qilish mezonlari, ko'rsatkichlari va usullari aniqlandi va birlashtirildi. Diagnostika tadbirlari diagnostika vazifalari va belgilangan mezonlar, ko'rsatkichlar va darajalarga muvofiq amalga oshirildi. Ushbu aniqlash bosqichiga tajriba guruhning 100 ga yaqin bolalari va nazorat guruhining 100 nafari kirgan. Olingan ma'lumotlarni sifatli va miqdoriy qayta ishlash amalga oshirildi.

Uchinchi shakllantirish bosqichida pedagogik model, pedagogik sharoitlar va kompleks dasturni amalga oshirish jarayonida alohida sinflarda nazorat bo'limlari o'tkazildi va kuzatuvlar o'tkazildi. Ular bolalarning shaxsiy kartalariga kiritilgan. Ushbu bosqich tajriba qidiruv guruhining bolalari haqidagi g'oyalarni aniqlashtirish va kengaytirish, bolalarning o'zini namoyon qilish darajasini yanada sifatli asoslash imkonini berdi.

To'rtinchi nazorat bosqichida yakuniy kesish tajriba tadqiqot ishlarining shakllantiruvchi qismidan keyin amalga oshirildi. Tajriba va nazorat guruhlarining natijalari taqqoslandi, materiallarni tahlil qilish va statistik yakuniy qayta ishlash amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari asosida pedagogik xulosalar chiqarildi.

Har bir bosqichning o'ziga xos vazifalari va voqealar ketma-ketligi bor edi: a) diagnostik va shakllantiruvchi xarakterdagi tadqiqot materiallarini asoslash va to'plash; b) maktabgacha ta'lim muassasasida faoliyat olib borish; v) olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va ularni pedagogik tahlil qilish.

Umuman olganda, tashxis o'z-o'zini ifoda etish darajasi past bo'lgan ba'zi bolalar va ular 40% dan ortiq bo'lib chiqdi, ba'zi ko'rsatkichlar bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichga yaqin. O'rtacha darajada bo'lgan va tashxis qo'yilgan bolalarning yarmidan ko'pini tashkil etadigan bolalar o'qituvchi yordamida diagnostika vazifalarini bajarishlari mumkin, ularning ekspressivligi epizodik, ammo ularning bunday ishlarga bo'lgan istagi va qiziqishi ancha yuqoridir.

Ekspressivlikni aniqlash vazifalariga hissiy jihatdan ijobiy munosabat va qiziqish, bolalarning o'qishni davom ettirish istagi bolalarning nutqini, qo'shiqlarini va motorli o'zini namoyon qilishni faollashtirish uchun potensial imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi, ammo ularni aniqlash va rivojlantirish uchun ma'lum sharoitlar va pedagogik ta'sir zarur.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. -T., 2016-yil 29-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. // Barkamol avlod - O'zbekiston kelajagining poydevori. -T., 1997.
3. «Sog'lom avlod davlat dasturi to'g'risida»: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. Xalq so'zi. 2000-yil 16-fevral.
4. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T., 1997.
5. "Sog'lom ona va bola yili". Davlat dasturi. -T., -2016.
6. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ko'yiladigan davlat talablari. 2013.
7. Xasanboyeva.O.U.va boshqalar. «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi». -T.: «Ilm ziyo». 2006.
8. Bikbayeva N.U. Ibragimova Z.I. Kosimova X.I. «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish» -T.: «O'qituvchi», 1995.
9. Bolajon dasturi, -T., 2010. 14. S.X.Jalilova, S.M.Aripova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixol.